

DIN NOU DESPRE ÎNCADRAREA CRONOLOGICĂ A VALULUI ȘI MĂNĂSTIRII DE LA NICULIȚEL

DE

PETRE DIACONU

I. Barnea, oprindu-se în vol. III *Din Istoria Dobrogei* asupra valului de la Niculițel și a așezământului mănăstiresc din punctul „Cetățuia”, a ajuns la încheierea că ambele obiective datează din secolele XI—XII și că valul a fost construit de bizantini ca o pavază împotriva populațiilor de stepă: pecenegi și cumani¹.

În ce ne privește, socotind că problema încadrării cronologice a valului de la Niculițel și a așezământului mănăstiresc din acel loc nu a fost lămurită în chip mulțumitor, ne-am permis să revenim asupra ei într-un articol, publicat în paginile revistei *Studii și cercetări de istorie veche*².

Supunând unei minuțioase analize datele arheologice de care dispunem, noi am ajuns la alte concluzii decât cele ale lui I. Barnea. Potrivit opiniei noastre, valul a fost înălțat „în folosul bizantinilor, în secolul al VII-lea sau în secolul al VIII-lea, de către o populație clientelară” Constantinopolului (poate avari sau goți)³; în același articol ne exprimăm convingerea că în punctul „Cetățuia” de pe traseul valului s-a zidit — în a doua jumătate a secolului al XII-lea — „un așezământ mănăstiresc compus dintr-o bisericuță treflată și câteva chilii”⁴. Tot acolo subliniam că înălțarea așezământului mănăstiresc a dus la „dezafectarea valului”.

În sfârșit, am atras luarea-aminte și asupra unei erori metodologice a lui I. Barnea, constând din datarea valului prin mijlocirea așezământului mănăstiresc, ceea ce, în ultimă instanță, înseamnă stabilirea unei „perfecte contemporaneități între cele două obiective arheologice”⁵.

Drept urmare, I. Barnea a publicat o notă cuprinzând obiecțiile d-sale față de chipul în care i-am prezentat afirmațiile și concluziile⁶.

D-sa susține, de pildă, că dacă noi i-am fi interpretat corect spusele am fi înțeles că „nu bisericuța”⁷ a dus la datarea întregului complex (adică a valului, inclusiv fortificațiile cetății și a așezământului mănăstiresc *n.n.*),

¹ I. Barnea și Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 117—120. În continuare vom cita DID.

² Petre Diaconu, *Despre datarea „circumvalației” și a „bisericuței treflate” de la Niculițel*, SCIV, 23, 1972, 2, p. 307—319.

³ *Ibidem*, p. 317—318.

⁴ Lor li se adaugă și un mormint. *Ibidem*, p. 310.

⁵ *Ibidem*, p. 316.

⁶ I. Barnea, *Din nou despre datarea valului și a bisericuței treflate de la Niculițel*, SCIV, 24, 1973, 2, p. 311—315.

⁷ În articolul nostru am afirmat că I. Barnea a datat valul prin intermediul „așezământului mănăstiresc”, înțelegând prin aceasta nu numai „bisericuța treflată” ci și chiliile.

ci mai întâi *monedele bizantine* (s.n.) și apoi *fragmentele ceramice* (s.n.) dintre care unele par mai timpurii decât cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea, cum le datează P. Diaconu ⁸.

Dar „monedele bizantine” și „fragmentele ceramice” aparțin așezământului mănăstiresc și nu fortificației de pământ. Cu alte cuvinte, ele i-au servit lui I. Barnea la datarea mănăstirii și nu a valului ⁹. Iată motivele care ne-au determinat să susținem că I. Barnea a datat valul de la Niculițel în secolele XI—XII, prin mijlocirea așezământului mănăstiresc.

Atrăgându-i-se atenția că prin datarea în secolele XI—XII a încadrat așezământul mănăstiresc de la Niculițel într-o perioadă de timp prea largă, d-sa susține acum că „datarea propusă atinge ambele secole menționate dar nu are pretenția să le acopere în întregime pe amândouă și că în acest caz... [ar] fi spus «în secolele XI—XII»” ¹⁰. Precizarea însă că așezământul mănăstiresc este din secolele XI—XII aparține lui I. Barnea. D-sa și nu altcineva a afirmat că „biserița” de la Niculițel datează din secolele XI—XII ¹¹, ceea ce înseamnă (dacă se ține seama de împrejurarea că monedele pe care se întemeiază preopinental nostru sînt din vremea lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034—1042) și Manuel I Comnenul (1143—1181)), că durata mănăstirii a fost extinsă pe o perioadă de circa 150 de ani ¹².

Observației noastre că I. Barnea a stabilit o perfectă contemporaneitate între momentul construirii valului și cel al așezământului mănăstiresc de la Niculițel, d-sa n-are ce să-i răspundă decât că: „P. Diaconu trece fără să țină seama de următoarele afirmații ale mele (ale lui I. Barnea n.n.) cum că „biserița a fost zidită din fragmente de cărămizi romane... , luate din marele val vecin, unde fuseseră folosite pentru a-l consolida”, că „fragmente de cărămizi din zid au fost legate între ele cu lut galben, luat de asemenea din valul de pământ” și că toate acestea ar arăta „nu o perfectă contemporaneitate, ci, dimpotrivă... , că valul exista în momentul în care a fost construită biserița” ¹³.

Dar noi am ținut seama de observațiile invocate de d-sa. Mai mult decât atât, le-am și consemnat pentru a arăta că înălțarea așezământului mănăstiresc de la Niculițel a atras după sine dezafectarea valului. Ce-i drept, observațiile la care se referă I. Barnea le-am luat nu din DID, ci

⁸ S-ar fi convenit ca I. Barnea să indice în articolul său măcar cîteva dintre fragmentele ceramice „mai timpurii decât cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea”. Desigur în această frază autorul nu se referă la cele patru fragmente ceramice lucrate cu mîna în secolele VII—VIII.

⁹ De notat că, dintre toate elementele de cultură materială descoperite la Niculițel și databile în „secolele XI—XII”, nici unul nu aparține valului sau fortificațiilor lui.

¹⁰ I. Barnea, *op. cit.*, p. 312. Fraza lui I. Barnea nu e clară în acest loc.

¹¹ Vezi *infra*, notele 19, și 20.

¹² Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 314. În legătură cu această evaluare cifrică, I. Barnea, *op. cit.*, p. 312, notează următoarele: „Oricum, durată de «150 de ani» înseamnă mai mult chiar decât intervalul cuprins între primul an de domnie al lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul (1034) și ultimul din domnia lui Manuel Comnenul (1180), reprezentînd în mod evident o exagerare (s.n.)”.

Durata dintre 1034 și 1180 este exact de 146 de ani; în consecință, referindu-ne la ea noi am marcat-o cu expresia de „circa 150 de ani”.

¹³ I. Barnea, *op. cit.*, p. 312. În acest loc I. Barnea scrie: „P. Diaconu ajunge să-mi atribuie tot în mod gratuit și ideea că «imensa fortificație» a valului ar fi fost construită pentru adăpostirea unei [modeste mănăstiri]”. Spre a se vedea natura învinuirii și dacă ea este gratuită sau nu, cititorul trebuie să parcurgă primul paragraf de la p. 316 al articolului *Despre datarea „circumvalației”*...

din SCIV, de unde le-a împrumutat și d-sa. Dacă am procedat astfel, am făcut-o din trei motive: în primul rând, pentru că observațiile însumate în SCIV sînt mai complete, în al doilea rând, pentru că la înregistrarea lor o modestă contribuție am avut-o și noi¹⁴, iar în al treilea rând pentru că n-am vrut să scoatem la iveală încă una din contradicțiile lui I. Barnea¹⁵.

De exemplu, într-un loc, d-sa susține că așezămîntul mănăstiresc a fost construit cu material scos din val¹⁶, iar în alt loc tot d-sa susține că materialul folosit la înălțarea bisericii și a chiliilor a fost adus — *odată cu materialul folosit la ridicarea valului* — din cetățile romane din apropiere¹⁷.

Aceste afirmații contradictorii sînt formulate nu ca două ipoteze ale uneia și aceleiași chestiuni, ci ca două soluții egal valabile. În consecință, cititorul trebuie să intuiască el singur care din cele două afirmații este socotită de I. Barnea drept ultima soluție în problema definirii locului de proveniență al materialului de construcție utilizat la înălțarea mănăstirii. În ce ne privește, avem toate motivele să credem că concluzia lui I. Barnea rezidă în spusele sale de la p. 119, cum că materialul de construcție „folosit în secolul XI—XII la consolidarea valului de pămînt și la diferite construcții în interiorul lagărului de pe Cetățuia (s.n.)” (citește așezămîntul mănăstiresc — P.D. —) a fost „adus din interiorul cetății romane tîrzii din apropiere (Noviodunum ș.a.)”¹⁸. Nu este greu de priceput că această afirmație conține în sine și mărturisirea „unei perfecte contemporaneități între valul de pămînt și așezămîntul mănăstiresc de la Niculițel”.

Dealtfel, contemporaneitatea între cele două obiective este subliniată de I. Barnea în chipul cel mai direct posibil atunci cînd „[rămîne] la ipoteza că marile val de pămînt de la Niculițel cu întregul sistem de apărare ce se leagă de el aparține secolelor XI—XII, cel mai tîrziu Comnenilor”¹⁹ și afirmă că „întregul complex [mănăstiresc]” datează în secolele XI—XII²⁰,

¹⁴ Vezi precizarea lui I. Barnea, *op. cit.*, p. 313, nota 7, din care rezultă că la săpăturile efectuate în vara lui 1953 la Niculițel am participat și noi. I. Barnea subliniază în această notă că săpăturile din 1953 și 1954 de la Niculițel au fost făcute din „inițiativa și sub conducerea” sa. Mai mult decît atît, d-sa ține să precizeze că a lucrat nu numai în „interiorul Cetățuiei cum afirmă Petre Diaconu”. La nota unde ne trimite I. Barnea noi susținem că d-sa și-a „concentrat eforturile în interiorul Cetățuiei” în sensul că a condus personal secțiunea din zona bisericii fără ca aceasta să însemne că nu avea și calitatea de „șef de șantier”.

¹⁵ Referindu-se la nivelul „bordeicilor arse” de la Dinogetia-Garvăn, I. Barnea îl datează în monografia *Dinogetia*, I, 1967, o dată în a doua jumătate a secolului al XI-lea (p. 57, 72), iar altă dată în secolele XI—XII (p. 232), în timp ce în DID, p. 256, vorbind despre „ceramica barbarizată” ne lasă să credem că nivelul în cauză datează din prima jumătate a secolului al XII-lea. Vorbind despre valul de piatră, în DID, I. Barnea îl datează o dată (p. 29) „la sfîrșitul secolului al X-lea”, iar altă dată (p. 114) la sfîrșitul secolului al X-lea — începutul secolului al XI-lea, mai precis între anii 976 și 1025”.

¹⁶ I. Barnea, DID, p. 238—239.

¹⁷ *Ibidem*, p. 119.

¹⁸ *Ibidem*. Poziția noastră se întemeiază și pe faptul că spusele lui I. Barnea de la p. 238—239 sînt anterioare în timp acelor de la p. 119. Cele de la p. 238—239 nu reprezintă altceva decît o repetare a unor afirmații făcute acum vreo 18—19 ani (cf. SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 187, și SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 743), unde se enunța ipoteza că valul ar putea eventual să fie mai vechi cu un secol — două și refăcut „în secolul al IV-lea”; în timp ce afirmațiile de la p. 119 sînt prezentate, potrivit spuselor sale, ca rod al comparării observațiilor de la Niculițel cu observațiile de pe linia valurilor dintre Cernavoda și Constanța.

¹⁹ *Ibidem*

²⁰ *Ibidem*, p. 239.

sau că bisericiuța treflată este datată „cu ajutorul mai multor monede bizantine în secolele XI—XII”²¹. Prin urmare, în concepția lui I. Barnea atît valul cît și mănăstirea datează din aceeași vreme (sec XI—XII).

În articolul nostru am încercat să dovedim că valul de la Niculițel nu poate data nici din secolele V—VI cum se credea acum vreo 15—20 de ani²², nici din secolele IX—X cum ar putea să admită, eventual, unii cercetători și cu atît mai puțin din secolele XI—XII cum a presupus de curînd I. Barnea²³.

Potrivit punctului nostru de vedere — subliniam atunci — „valul datează din secolul al VII-lea sau secolul al VIII-lea. Spre o atare încadrare cronologică ne duce[a] descoperirea în pămîntul de umplutură al valului a două fragmente ceramice lucrate cu mîna, avînd buza alveolată”²⁴.

I. Barnea, eludînd demonstrația noastră, iar pe deasupra și propria-i afirmație că fragmentele ceramice au aparținut populației care a lucrat la înălțarea valului, vine acum să respingă datarea propusă de noi pe motivul că „fragmentele ceramice... singurele pe care P. Diaconu se întemeiază în datarea cu fermitate a valului de la Niculițel, puteau fi aduse din altă parte împreună cu pămîntul din care acesta a fost construit”²⁵.

Ne grăbim să adăugăm că obiecția lui I. Barnea nu are valoare probatorie. Dealtfel, ea nu intră în contradicție cu datarea propusă de noi, de vreme ce fragmentele ceramice nu sînt mai puțin utile pentru încadrarea cronologică a valului; prin ele se poate stabili un *terminus postquem* privind epoca construirii valului. Ținînd seama de faptul că amintitele fragmente ceramice datează din secolul al VII-lea sau secolul al VIII-lea, sîntem îndrituiți a susține că valul n-a fost înălțat mai devreme de aceste timpuri; evident, o atare încheiere nu se poate împăca cu aserțiunea lui I. Barnea

²¹ *Ibidem*, p. 119.

²² Cf. SCIV, 6, 1955, 4, p. 753. Pentru a justifica datarea valului în epoca romană (secolul al IV-lea) I. Barnea a apelat la vestigiile materiale (cărămizi, cioburi de vase) proprii acelei epoci, descoperite în val. Procedînd astfel d-sa n-a ținut seama de documentele materiale „mai noi”. Se cuvine să atragem luarea aminte asupra faptului, cunoscut îndeobște, că precizarea datei de început a unui monument arheologic de felul aceluia de la Niculițel se face în funcție de cel mai nou și nu de cel mai vechi element de cultură materială.

²³ *Vezi supra*, nota 20.

²⁴ Petre Diaconu, *Despre datarea „circumvalației”*... , p. 317; I. Barnea, *Din nou despre datarea...*, p. 312, nota 7, pe bună dreptate ne mustră pentru faptul de a nu fi observat că în pămîntul de umplutură al valului s-au descoperit „nu două, ci patru mici... fragmente ceramice”. În aceeași notă I. Barnea subliniază că încă din 1954 a observat că aceste cioburi „par să aparțină secolului al VI-lea și următoarelor”. În consecință, d-sa reproduce din carnetul de șantier notări făcute în zilele de 20 și 21 august 1954. Procedînd ca atare, I. Barnea și-a ilustrat singur încă una din contradicțiile metodologiei sale. Într-adevăr, dacă d-sa știa încă din 1954 că aceste fragmente ceramice (puse pe seama „populației autohtone care a fost silită să muncească din greu pentru înălțarea marelui val de apărare de la Niculițel”, *vezi*, I. Barnea, *op. cit.*, p. 313) par să aparțină secolului al VI-lea și urm., „cum a fost posibil ca un an mai tirziu, adică în 1955, tot d-sa să tragă concluzia că valul a fost ridicat în secolul al IV-lea (vezi SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 743), iar în 1973 să susțină că același val a fost construit „după secolul al IV-lea” (I. Barnea, *op. cit.*, p. 314)?

²⁵ *Vezi nota precedentă*.

că „tot ceea ce putem afirma cu siguranță despre datarea valului de la Niculițel este că el a fost înălțat după veacul al IV-lea”²⁶.

I. Barnea nu acceptă datarea noastră și pentru motivul că „o astfel de lucrare defensivă nu putea fi făcută într-un moment de reflux [cum ar fi acelea din secolele VII—VIII] al unei puteri politice, ci, dimpotrivă, într-o epocă de fermă stăpânire a acesteia asupra Dobrogei și când apărea un pericol care s-o justifice”²⁷. Pentru a-și sublinia afirmația, d-sa adaugă mai departe că *asemenea pericole erau mai puțin iminente în secolele VII—VIII*²⁸.

Fiind întru totul de acord cu spusele lui I. Barnea că „lucrările defensive” se făceau numai atunci când, la orizont, se profila un pericol, vom atrage luarea aminte că aceste pericole apăreau nu în funcție de „fluxul” sau „refluxul” puterii politice care controla Dobrogea, ci în funcție de atitudinea mai mult sau mai puțin agresivă a populațiilor din afara Imperiului bizantin. Or, asemenea pericole s-au ivit la Dunărea de Jos în mai multe reprize ale secolelor VII—VIII. În acest context poate fi înțeleasă insistența cu care flota bizantină, însoțită sau nu de armata de uscat, a venit periodic la gurile Dunării, tocmai în cursul veacurilor VII—VIII. Așa s-a întâmplat în vremea lui Constantin al IV-lea Pogonatul, așa s-a întâmplat și în vremea lui Constantin al V-lea Copronimul, când la Dunărea de jos asistăm la un veritabil du-te-vino al corăbiilor grecești.

La capătul acestei note se poate spune că discuția în contradictoriu dintre noi și I. Barnea a avut un rezultat pozitiv, fie numai și pentru motivul că d-sa nu mai crede astăzi în contemporaneitatea dintre valul de la Niculițel și așezământul mănăstiresc din acel loc. Referindu-se la val, d-sa susține acum că el „este *anterior* (*s.n.*) bisericuței treflate de pe Cetățuia, a cărei construcție poate fi situată cel mai devreme în a doua jumătate a secolului al XI-lea”²⁹.

Ce-i drept, I. Barnea se ferește să mai dea o soluție privind datarea exactă a valului și a așezământului mănăstiresc, dar aceasta n-are mare importanță. Esențial este ca problema încadrării cronologice a complexului arheologic de la Niculițel să fie abordată de pe poziția unei atente interpretări a materialului documentar.

²⁶ *Ibidem*, p. 314. În fapt, această afirmație a lui I. Barnea contravine nu numai concluziilor noastre, dar chiar propriilor sale observații în legătură cu datarea cioburilor lucrate cu mîna (vezi supra nota 24).

²⁷ *Ibidem*, p. 313.

²⁸ *Ibidem*, p. 314.

²⁹ *Ibidem*. În legătură cu mănăstirea de la Niculițel din a doua jumătate a secolului al XII-lea ne punem întrebarea dacă acel *călugăr scit* „originnaire des hauts montagnes du Danube, appelé Istros”, ajuns undeva în Bizanț în a doua jumătate a secolului al XII-lea (cf. Jean Darrouzès, REB, 30, 1972, p. 224), n-a venit cumva dintr-un așezământ mănăstiresc de genul aceluia de la Niculițel.

DE NOUVEAU SUR L'ATTRIBUTION CHRONOLOGIQUE DU VALLUM ET DU MONASTÈRE DE NICULIȚEL

RÉSUMÉ

Fondé sur l'interprétation des données archéologiques, l'auteur affirme que le *vallum* de Niculițel est daté des VIIe – VIIIe siècles. De toute façon, il ne saurait s'agir des XIe – XIIe siècles, comme il ne peut être question du IVe siècle en ce qui le concerne. Par conséquent, l'auteur réfute l'attribution chronologique de I. Barnea dans son dernier article (XIe – XIIe siècles).

L'auteur reprend ensuite les témoignages archéologiques qui l'ont poussé à dater le monastère de la « Citadelle » de Niculițel du XIIe siècle. Par la même occasion, l'auteur souligne les contradictions méthodologiques et d'interprétation de I. Barnea, qui sont à la base de l'attribution chronologique erronée qu'il a donnée au complexe archéologique de Niculițel.